

ทางเลือกของความเปลี่ยนแปลง 2

อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์

ภาควิชาประวัติศาสตร์

มนุษยศาสตร์ มช.

ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงในสังคมไทยเกิดขึ้นอย่างกว้างขวางและลึกซึ้ง ปัญหาของสังคมก็ปะทุรุนแรงขึ้นตามไปด้วย ไม่ว่าจะปัญหาความยากจนที่คนยากจนที่มีรายได้ไม่เพียงพอต่อการดำรงชีวิตที่ยั่งยืนมีจำนวนมากขึ้น ปัญหาการขยายตัวของกาเสพติด ปัญหาของโรคระบาด ฯลฯ มีกลุ่มคนจำนวนไม่น้อยในสังคมไทยที่มองเห็นปัญหาของสังคมทั้งหลายที่รุมเร้าสังคมไทยอยู่และพยายามเสนอทางเลือกให้แก่สังคมไทย

ทางเลือกที่มีผู้เสนอให้แก่สังคมไทยในช่วงยี่สิบปีที่ผ่านมา มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อสังคมไทย หากสังคมไทยปล่อยให้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแบบเน้นอุตสาหกรรมดำเนินต่อไปจนเปลี่ยนแปลงอะไรไม่ได้ สังคมก็จะตกในภาวะวิกฤตเพิ่มมากขึ้น ดังนั้นเราจึงจำเป็นต้องเอาใจใส่ในทางเลือกที่เกิดขึ้นและกำลังดำเนินอยู่ในปัจจุบัน

สังคมไทยสมัยใหม่แม้ว่ามีปัญหาที่ลึกซึ้งจนกล่าวได้ว่าอยู่ในภาวะวิกฤติ แต่ก็น่าสนใจที่ยังมีการเสนอทางเลือกให้แก่สังคมไทยที่หลากหลายและมีพลังอยู่ไม่น้อยทีเดียว

ความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองที่เกิดขึ้นหลัง 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 ได้ทำให้ระบบราชการที่เคยมีอำนาจสูงสุดทางการเมืองไม่สามารถที่จะครองอำนาจแต่เพียงกลุ่มเดียวได้ แต่จำเป็นต้องแบ่งอำนาจทางการเมืองให้แก่คนกลุ่มใหม่ที่มีบทบาทมากขึ้น ได้แก่ กลุ่มธุรกิจที่สามารถเข้าสู่อำนาจทางการเมืองได้ โดยผ่านระบบประชาธิปไตยแบบการเลือกตั้ง แต่ขณะเดียวกันหลังปี พ.ศ. 2516 กลุ่มนักศึกษาและขบวนการฝ่ายซ้ายที่ได้เสนอทางเลือกในการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของสังคมด้วยการใช้ความรุนแรง ได้ทำให้สังคมการเมืองของไทยหันเกรงต่อการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างสังคม จนเกิดการปราบปรามขบวนการศึกษาและฝ่ายซ้ายในเหตุการณ์ 6 ตุลาคม 2519 มีผลให้ระบบราชการได้โอกาสที่จะมีอำนาจทางการเมืองเหนือกลุ่มต่าง ๆ ของสังคมต่อไป โดยที่กลุ่มนักธุรกิจเองก็จำเป็นต้องประนีประนอมกับระบบราชการ

สถานะที่ระบบราชการนำโดยทหารยังสามารถที่จะมีอำนาจเหนือกลุ่มธุรกิจและกลุ่มทางสังคมอื่น ๆ ได้ต่อเนื่องมาอีก เห็นได้จากการที่พลเอกเปรม ติณสูลานนท์ ครองตำแหน่งนายกรัฐมนตรี

ได้ถึง 8 ปี นับจาก พ.ศ. 2523 จนถึง พ.ศ. 2531 ถือได้ว่าเป็นผู้นำที่มีฐานอำนาจทางการเมืองอยู่ที่ระบบราชการคนสุดท้าย เพราะนับจาก พ.ศ.ท 2531 และแม้ว่าระบบราชการจะพยายามที่จะจัดความสัมพันธ์ทางอำนาจให้ตนเองเป็นผู้ควบคุมนักการเมืองด้วยการรัฐประหารในปี พ.ศ. 2535 แต่ก็ไม่สามารถที่จะครองอำนาจต่อได้ และได้เกิดเหตุการณ์พฤษภาทมิฬในปี พ.ศ. 2535 อันเป็นเหตุการณ์ที่ถือได้ว่าเป็นการยุติบทบาทครองในการอำนาจนำเพียงกลุ่มเดียวของระบบราชการลงไป

การต่อสู้ทางการเมืองที่เกิดขึ้นหลัง ปี พ.ศ. 2516 ไม่ได้ทำให้ปัญหาเชิงโครงสร้างของสังคมไทยได้รับการแก้ไข แต่ปัญหาเชิงโครงสร้างนั้นกลับสลับซับซ้อนและหาทางออกได้ยากลำบากยิ่งขึ้น การปะทุขึ้นของปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นจากปัญหาเชิงโครงสร้างได้รุมเร้าสังคมไทยให้ตระหนักและมองหาทางแก้ไข ประสบการณ์ในอดีตที่ความขัดแย้งทางความคิดเกี่ยวกับแนวทางในการแก้ไขปัญหาเชิงโครงสร้างอันนำไปสู่การรัฐประหารนองเลือด ในวันที่ 6 ตุลาคม 2519 ได้ทำให้สังคมไทยเข้าใจว่า หากปล่อยปัญหาต่าง ๆ ดำรงอยู่ต่อไปโดยที่ไม่ได้แก้ไขก็จะนำมาสู่ความขัดแย้งที่รุนแรงมากขึ้นในสังคมไทย ดังนั้นจึงมีความพยายามที่จะเสนอทางเลือกความเปลี่ยนแปลงที่จะแก้ปัญหาของสังคมไทย

ทางเลือกของความเปลี่ยนแปลงที่จะกล่าวต่อไปนี้เป็นทางเลือกที่เสนอโดยกลุ่ม “คนชั้นกลาง” ในสังคมไทยซึ่งนำเสนอมาในรูปของการเคลื่อนไหวทางสังคม ไม่ได้เสนอมาให้แก้ปัญหาโดยผู้นำเชิงปัจเจกชน

การเคลื่อนไหวทางการเมืองในเหตุการณ์พฤษภา พ.ศ. 2535 ที่คนชั้นกลางและคนจนในเมืองได้รวมกันต่อต้านทหารกลุ่มหนึ่ง ที่พยายามผลักดันให้คนในกลุ่มของตนเองได้เป็นนายกรัฐมนตรีเพื่อสืบทอดอำนาจต่อ สังคมไทยตระหนักว่า การปล่อยให้เพียงข้าราชการและนักธุรกิจเป็นผู้มีอำนาจทางการเมืองนั้นยิ่งจะทำให้ปัญหาของสังคมไทยไม่ได้รับการแก้ไข เพราะการผูกขาดอำนาจทำให้การพัฒนาประเทศเป็นไปอย่างไม่สมดุลต่อไป จึงทำให้เกิดความคิดทางการเมืองที่จะแบ่งพื้นที่อำนาจให้แก่ประชาชนมากขึ้น ทำให้เกิดคำว่า “การเมืองภาคประชาชน” ขึ้นมา เพื่อที่จะทดแทนความหมายเดิมของผู้ที่มีอำนาจทางการเมือง ที่เดิมนั้นมีเพียงภาคธุรกิจเอกชนกับภาครัฐเท่านั้น

การเกิดคำว่า “การเมืองภาคประชาชน” กลายเป็นคำที่ได้รับความนิยมอย่างกว้างขวาง และได้ทำให้องค์กรประชาชนสามารถอ้างอิงได้ยามที่พวกเขาเคลื่อนไหวทางการเมืองในรูปแบบใดก็ตาม การอ้างอิง “การเมืองภาคประชาชน” กลายเป็นเงื่อนไขของการเคลื่อนไหวของประชาชนเพื่อแก้ไขปัญหาเชิงโครงสร้างในหลายรูปแบบสืบต่อมา

เงื่อนไขแวดล้อมที่ส่งเสริมให้เกิดการนิยามเคลื่อนไหวทางการเมืองแบบใหม่นี้ชัดเจนมากขึ้นภายใต้คำว่า “การเมืองภาคประชาชน” มีอย่างน้อย 3 ประการ ได้แก่ ความอึดอัดของประชาชน

ทุกกลุ่มที่พื้นที่ทางการเมืองตามจินตนาการของรัฐ จำกัดวงให้เป็นพื้นที่เฉพาะของรัฐและธุรกิจเอกชน การปฏิเสศการเมืองแบบการเลือกตั้งตัวแทนไปทำหน้าที่แทนประชาชนแบบเบ็ดเสร็จโดยปราศจากกระบวนการควบคุมตรวจสอบการใช้อำนาจ และการเคลื่อนไหวของคนหลากหลายกลุ่มที่เคลื่อนไหวในประเด็นปัญหาที่เป็นปัญหาสาธารณะ ได้แก่ การเคลื่อนไหวของนักวิชาการ นักพัฒนาเอกชน และองค์กรชาวบ้าน เช่น สมัชชาคนจน เป็นต้น

การเมืองภาคประชาชนจึงมีความหมายที่ชัดเจน กล่าวคือ คนที่รับรู้หรือใช้คำนี้ในการสื่อสาร สามารถจินตนาการถึงพื้นที่ทางการเมืองแบบใหม่ที่มีการเคลื่อนไหวของคนหลากหลายกลุ่ม ในความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ทุกกลุ่มมีส่วนร่วมในการตัดสินใจนโยบายสาธารณะ

ความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองที่เกิดขึ้นในช่วงหลังนี้ทำให้เกิดการจินตนาการถึงพื้นที่การเมืองลักษณะใหม่ที่เอื้อให้เกิดการเคลื่อนไหวทางการเมืองของกลุ่มต่าง ๆ อย่างหลากหลายและก่อให้เกิดประเด็นทางการเมืองใหม่ ๆ ที่ยกระดับเป็นประเด็นสาธารณะที่เด่นชัด เช่น ประเด็นทางด้านสิ่งแวดล้อม ประเด็นเสรีภาพของสื่อมวลชน ประเด็นสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากร เป็นต้น

กล่าวได้ว่า ฐานทางความคิดของ “ประชาคม” นั้นมาจากการที่ “คนชั้นกลาง” และองค์กรชาวบ้านจำนวนหนึ่งได้พยายามสร้างองค์กรทางสังคมที่อยู่นอกขอบเขตอำนาจรัฐและมีฐานมาจากสังคมเพื่อที่จะค้ำอำนาจรัฐระบบราชการและสามารถแสวงหาการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ

แม้ว่าการสร้างองค์กรชาวบ้านที่อยู่นอกอำนาจรัฐมาเพื่อแก้ไขปัญหาของชุมชนท้องถิ่นจะยังไม่ประสบความสำเร็จมากนัก เพราะยังไม่เข้มแข็งเพียงพอที่จะต่อรองกับระบบราชการและทุนได้อย่างเต็มที่ แต่ก็ถือได้ว่าการสร้าง “กลุ่มประชาคม” ขึ้นเพื่อแก้ไขปัญหาในชุมชนท้องถิ่นระดับต่าง ๆ นั้นเป็นการเสนอทางเลือกอีกทางหนึ่งในสถานการณ์ปัจจุบัน

พร้อมไปกับความพยายามเข้าไปมีบทบาททางการเมืองของกลุ่มทางสังคมที่หลากหลายมากขึ้น พลังทางสังคมใหม่ ๆ ได้พยายามเสนอให้กระบวนการการใช้อำนาจรัฐให้มีลักษณะที่โปร่งใส ตรวจสอบได้ และรับผิดชอบต่อสังคม โดยได้มีการเสนอหลักการที่เรียกกันโดยทั่วไปว่า ธรรมนูญหรือธรรมนูญ

หลักการของธรรมนูญที่เป็นการเรียกร้องให้รัฐใช้อำนาจอย่างโปร่งใส ถือเป็นประชาธิปไตยอย่างแท้จริงและอย่างมีประสิทธิภาพไปพร้อม ๆ กัน ได้รับการตอบรับจากสังคมอย่างรวดเร็ว เนื่องจากสังคมไม่สามารถที่จะยอมรับการใช้อำนาจอย่างปิดลับแบบเดิมได้ พลังทางสังคมนี้ได้กดดันกลุ่มการเมืองมากขึ้น ในระดับที่พรรคการเมืองต่าง ๆ ต้องใช้เป็นนโยบายในการหาเสียงเลือกตั้ง เช่น มีนักการเมืองกล่าวทำนองว่า รัฐบาลรู้อะไร ทำได้ ประชาชนก็ต้องรู้เท่านั้น เป็นต้น หลักการของธรรมนูญนี้ได้ส่งผลทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในการจัดทำรัฐธรรมนูญฉบับปัจจุบัน

ความพยายามที่เข้าไปมีส่วนในการกำหนดอำนาจทางการเมืองของประชาชนและคนชั้นกลางได้ทำให้เกิดแรงผลักดันให้มีการจัดระบบความสัมพันธ์ทางอำนาจในสังคมเสียใหม่ จนกระทั่งทำให้เกิดการร่างรัฐธรรมนูญจากจังหวัดต่าง ๆ ของสังคมไทย และเลือกตั้งจากผู้ทรงคุณวุฒิอีกจำนวนหนึ่ง รวมกันเรียกว่า สภาร่างรัฐธรรมนูญ

รัฐธรรมนูญฉบับปี พ.ศ. 2540 ได้ร่างขึ้นมาโดยมีการรับฟังความคิดเห็นจากประชาชนในทุกพื้นที่และปรากฏมาตราที่สำคัญ ๆ ในการให้สิทธิและอำนาจแก่ประชาชนเพิ่มมากขึ้น ซึ่งก็หมายถึง การจัดระบบความสัมพันธ์ทางอำนาจใหม่ในสังคมไทยที่สำคัญ เช่น การยอมรับสิทธิของชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมในการดูแลรักษาศิลปวัฒนธรรมและทรัพยากรสิ่งแวดล้อม เพื่อที่จะทำให้องค์กรชาวบ้านทั่ว ๆ ไปสามารถใช้สิทธิชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมในการต่อสู้กับการแย่งชิงและเปลี่ยนแปลงลักษณะการใช้ทรัพยากร โดยกลุ่มทุนที่มาจากภายนอกชุมชน การให้สิทธิแก่ประชาชนในการเสนอกฎหมายได้เอง โดยการรวบรวมรายชื่อให้ได้ 50,000 คน แล้วส่งรายชื่อพร้อมกับร่างกฎหมายนั้นให้รัฐพิจารณา รวมถึงการให้สิทธิประชาชนในการถอดถอนนักการเมืองทั้งที่ดำรงตำแหน่งทางการเมืองในคณะรัฐมนตรีหรือตำแหน่งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร

นอกจากนั้น รัฐธรรมนูญฉบับใหม่ยังเน้นให้รัฐบาลนั้นมีหน้าที่ในการดูแลการกระจายทรัพยากรให้เป็นธรรมและเสมอภาคมากขึ้น เช่น การกำหนดให้รัฐเป็นผู้จัดการการศึกษาให้แก่ประชาชนอย่างเท่าเทียมกัน และกำหนดให้มีการกระจายอำนาจในการควบคุมสื่อเพื่อให้ประชาชนมีโอกาสใช้ประโยชน์จากสื่อมากขึ้น เป็นต้น

การปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์ทางอำนาจที่ปรากฏในรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ดังกล่าวมานี้เกิดขึ้นภายใต้ความตระหนักว่า การเมืองแบบเดิมนั้นเป็นที่มาของการพัฒนาประเทศอย่างไม่สมดุล โดยมีความพยายามอยู่แล้วที่จะปรับเปลี่ยนแนวทางการพัฒนาประเทศ ได้แก่ มีการวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 ขึ้นมา

แผนพัฒนาแห่งชาติฉบับที่ 8 ถือได้ว่าเป็นแผนพัฒนาเศรษฐกิจฉบับแรกที่ทำให้มองเห็นถึงผลเสียของการพัฒนาเศรษฐกิจที่ผ่านมา โดยแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ 8 นี้เน้นการพัฒนา “คน” มากกว่าที่จะเน้นที่ผลผลิตมวลรวมประชาชาติ หรือการเน้นที่ความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ พร้อมกับเน้นให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืนที่ไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม ไม่ทำลายชุมชน รวมทั้งการเน้นการพัฒนาชุมชนให้เข้มแข็งเพื่อเป็นรากฐานให้แก่การพัฒนาที่ยั่งยืนต่อไป

แม้ว่าแผนพัฒนาฉบับที่ 8 ไม่ได้ผลเพราะยังไม่สามารถปฏิรูปในด้านต่าง ๆ อย่างรอบด้านเพื่อให้เกิดการพัฒนาคนอย่างแท้จริง แต่การที่ระบบเศรษฐกิจของไทยได้ประสบปัญหาวิกฤติตั้งแต่ พ.ศ. 2539 เป็นต้นมา ทำให้โอกาสของภาครัฐที่จะปรับตัวเปิดกว้างขึ้นเพราะประชาชนทุกกลุ่มมองเห็นความจำเป็นที่จะต้องปรับเปลี่ยนในทุกด้าน

เป็นที่น่าสังเกตว่า การปรับตัวของภาครัฐดังกล่าวมานี้มิได้เกิดขึ้นจากภายในระบบราชการ และสถาบันทางการเมืองแบบเดิม หากแต่เกิดขึ้นจากการเคลื่อนไหวของพลังทางสังคมหรือการเมืองภาคประชาชน ซึ่งนอกจากจะเรียกร้องให้ปรับเปลี่ยนระบบความสัมพันธ์เชิงอำนาจแล้ว ยังมีการเคลื่อนไหวในประเด็นที่เป็นปัญหาร่วมของสังคม

การเคลื่อนไหวทางสังคมของกลุ่มต่าง ๆ ในสังคมไทยข้ามพ้นการเคลื่อนไหวของกลุ่มผลประโยชน์แบบเดิม เช่น การเคลื่อนไหวทางการเมืองของสมาคมธนาคารพาณิชย์ มาสู่การเคลื่อนไหวในประเด็นปัญหาที่เป็นประเด็นร่วมของคนทั้งสังคม เช่น การเคลื่อนไหวเพื่อพิทักษ์สิ่งแวดล้อม การเคลื่อนไหวเพื่อสิทธิของเด็ก การเคลื่อนไหวของผู้ติดเชื้อเอชไอวี เพื่อที่จะทำให้สังคมเข้าใจและอยู่ร่วมกับผู้ติดเชื้ออย่างสร้างสรรค์ การเคลื่อนไหวเพื่อสังคมเข้าใจถึงภัยอันตรายของพืชยาเสพติดพันธุกรรม เป็นต้น

การเคลื่อนไหวทางสังคมแนวใหม่นี้เป็นการเพิ่มอำนาจให้แก่ประชาชน ที่ครั้งหนึ่งเคยคิดว่าตนเองไม่มีอำนาจใด ๆ อยู่ แต่ในความเป็นจริงแล้วเมื่อประชาชนสามารถที่จะคิดในเรื่องที่พ้นจากผลประโยชน์เฉพาะหน้า และมองเห็นว่าการเคลื่อนไหวของตนนั้นเป็นสิ่งที่จะยังประโยชน์ให้แก่สังคมโดยรวมได้ ทำให้ประชาชนจำนวนไม่น้อยสำนึกถึงศักดิ์ศรีและคุณค่าของความเป็นมนุษย์ที่มาจากความคิดถึงคนอื่นและส่วนร่วมก่อนตนเอง เช่น การเคลื่อนไหวของชาวบ้านในการปกป้องการแย่งชิงทรัพยากรไปใช้อย่างไม่คำนึงถึงผลกระทบทางด้านสิ่งแวดล้อม เช่น ชาวบ้านหินกรูดและบ่อนอก จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ ที่คัดค้านการสร้างโรงไฟฟ้าพลังความร้อนอันเป็นการปกป้องทะเลที่อุดมสมบูรณ์และสวยงามเพื่อให้เป็นสมบัติของอนุชนรุ่นหลังต่อไป

นอกจากนี้ ปัญหาเชิงโครงสร้างทางเศรษฐกิจอันเกิดจากการวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจที่ทำให้เกิดการฟุ้งฟ้างต่างชาติน่ามากขึ้น ๆ และทำให้เกิดการขยายตัวของกองทัพคนยากจน ได้ทำให้เกิดการเสนอทางเลือกทางด้านเศรษฐกิจให้แก่ประชาชนและสังคมได้ลองเลือกนำไปปฏิบัติ ได้แก่ แนวความคิดเศรษฐกิจแบบพอเพียง

การตีความและให้ความหมายแก่เศรษฐกิจแบบพอเพียง อาจจะมีแตกต่างกันไปในแต่ละกรณี แต่ละสถานที่ หากแต่หลักการของเศรษฐกิจแบบพอเพียงอยู่ที่การเป็นอิสระ โดยสัมพัทธ์จากตลาดเพื่อที่จะทำให้เกษตรกรไม่ต้องตกเป็นเบี้ยล่าง การเป็นอิสระโดยสัมพัทธ์สามารถทำได้ในหลายลักษณะ เช่น การปลูกพืชหลายชนิดเพื่อแบ่งกระจายความเสี่ยงของการขยายผลผลิตออกไป หรือการปลูกพืชที่ใช้บริโภคในครัวเรือนก่อน เพื่อที่จะลดความจำเป็นในการต้องใช้จ่ายเงินสดลงไป รวมไปถึง ความหมายที่ว่าต้องลดความต้องการเทียมของประชาชนภายใต้วัฒนธรรมบริโภคนิยมลงเพื่อจะทำให้สามารถอยู่ได้อย่างสมถะไม่เดือดร้อน

ไม่ว่าความหมายของเศรษฐกิจแบบพอเพียงจะถูกตีความโดยเน้นในเรื่องใด หลักการของเศรษฐกิจแบบพอเพียงนี้สะท้อนให้เห็นถึงการเข้าใจในปัญหาที่เกิดจากการพัฒนาประเทศอย่างไม่สมดุลที่ผ่านมาและเป็นทางเลือกสำคัญอีกทางหนึ่งของสังคมไทย

การนำเสนอทางเลือกของความเปลี่ยนแปลงให้แก่สังคมไทยที่หลากหลายและครอบคลุมมิติที่สลับซับซ้อนนี้เอง ได้ส่งผลให้เกิดความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองที่สำคัญประการหนึ่ง ก็คือได้ทำให้พรรคการเมืองนั้นจำเป็นต้องสร้างนโยบายที่สอดคล้องไปกับกระแสของประชาชนที่ต้องการมีทางเลือกของความเปลี่ยนแปลงใหม่ ๆ และอาจจะกล่าวได้ว่านับแต่นี้ต่อไป พรรคการเมืองทุกพรรคไม่สามารถที่จะได้รับการเลือกตั้งได้ โดยการอาศัยระบบอุปถัมภ์ในพื้นที่ของตนแต่เพียงอย่างเดียวอีกต่อไป

สังคมไทยกำลังประสบกับความเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญยิ่ง การนำเสนอทางเลือกความเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่หลากหลาย ล้วนแล้วแต่มีพื้นฐานอยู่ที่การไม่สามารถจะทนต่อความเปลี่ยนแปลงของสังคมด้วยพลังของตนเอง

ความเปลี่ยนแปลงที่จะเกิดขึ้นจะมีความสัมพันธ์กับชีวิตของพวกเราทุกคนอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ดังนั้น หนทางของการมีชีวิตอยู่อย่างมีคุณค่าทั้งต่อตนเองและสังคมจึงจำเป็นที่เราทุกคนต้องใส่ใจและพร้อมที่จะร่วมสร้างทางเลือกของเราเองด้วย